

Prof. Dr. Mehmet Özmen
Armağanı

Editörler

Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

Adana 2014

Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı

Editörler: Nurettin Demir - Faruk Yıldırım

© Bu kitapta basılan makalelerin yayın hakları yazarlarına aittir. Makaleler, yazarlarının izni olmadan basılı veya elektronik olarak çoğaltılamaz, başka dile çevrilemez.

ISBN: 978-975-487-196-8

Kapak Tasarım: Emine Ağırbaş

Baskı: Çukurova Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

İsteme Adresi: Çukurova Üniversitesi

Basın ve Halkla İlişkiler Bürosu

Balcalı/ADANA

Mail: basin-halk@cu.edu.tr

Tel. : 0 322 338 71 14

Kutadgu Bilig’de Geçen Kızıl Til ve Kara Baş Kavramlarının Anlamlandırılması

Birsel Oruç Aslan, Balıkesir Üniversitesi

Giriş

Türkçenin yazılı belgelerle takibinden bu yana Türk kültür hayatında renklerin büyük önem taşıdığı ve bu renk isimlerine zamanla değişik anlamlar yüklendiği görülmektedir. Bu anlamlar yan ve mecaz anlam olarak tezahür etmektedir. Tarihte Karahanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Saruhanoğulları gibi bazı beyliklerin ve Türk devletlerinin adları da bu yeni anlamlar doğrultusunda verilmiştir (bk. Gabain 1968: 107-108)

Bugüne kadar Türkçede bulunan renk adları değişik çalışmalarla ortaya konmuş; bu çalışmalarda renkler genellikle sözcüklüğü, biçim ve anlam bakımından ele alınmıştır. Özellikle bazı renklerin eski Türklerden bu yana kazandığı anlamların ve Türk kültür tarihindeki önemlerinin belirtildiği yazılar da mevcuttur. Bunlardan biri bugüne kadar renklerle ilgili çalışmalar da sıralanmıştır (Küçük 2010b: 559).

Bu çalışmada konu alınan *kızıl* ve *kara* terimlerinin Kutadgu Bilig’de hangi anlamlarda kullanılmış olabileceği araştırılırken bu tür çalışmalara sık sık başvurulmuş, ayrıca *Kutadgu Bilig*’de yer alan deyimlerle ilgili çalışmalardan da faydalanılmış, alıntılarının aynı olduğu kaynaklar dipnotta verilmeyip kaynakça kısmında gösterilmiştir. Anlamlandırmada ise Arat çevirisinde verilen karşılıklardan uygun düşmeyenlere yeni öneriler getirilmeye çalışılmıştır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan bu iki renk kavramı üzerinde durmamızın sebebi Reşit Rahmeti Arat’ın, eserin çevirisinde bir iki yapı dışında *kızıl*’ı daima *kırmızı*; *kara baş* öbeğindeki *kara*’yı *kara* renk anlamlarıyla anlamlandırmış olmasıdır.

Kızıl Terimi ve Türkçedeki Anlamları

Kızıl, “Parlak kırmızı renk; bu renkte olan” temel anlamıyla *Türkçe Sözlük*’te (2005: 1176) yer almıştır. Sözlüğe türemiş veya birleşik yapıları şekillere madde başı olarak yer verilmiştir. *kızıl iblis*: çok kötü kimse; *kızıl kıyamet*, *kızılca kıyamet*: aşırı bir biçimde gürültülü çekişme, kavga anlamına gelen deyimlerin yer aldığı sözlükte kızıl ile oluşturulmuş pek fazla deyim yer almamıştır (2005: 1177). Bu renk, Türk kültüründe tek başına kullanıldığında genellikle *kızıl*, *kızıl renk*, *kırmızı* (Küçük 2010b: 562, 568) olarak anlamlandırılmış; *Kızıl Han*’da Gök Tanrının oğullarından biri (Küçük 2010a), Türk mitolojisinde ise *kızıl tayga* teriminde iyi ruhların yaşadığına inanılan orman bölgesi (Ergun 2010: 116) gibi

anlamları kazanmıştır. Ayrıca Türkler ana yönleri de renk isimleriyle karşılamışlar, *kızıl*'a güney anlamını vermişlerdir (Gabain 1968: 107). *kızıl* veya *kırmızı*'nın gücün, iktidarın, erkin sembolü olması (Küçük 2010a: 187); Dede Korkut Hikâyelerinde *kızıl otağ*'ın kız çocuğu olanları temsil etmesi (İnan 1987: 173) bakımından kelime, başka bir takım anlamları da yüklenmiştir. Ayrıca Dede Korkut'ta *kızıl* veya *kırmızı* murat demektir (Küçük 2010a: 192). Aynı sayfada *kızıl yanaklı* terimine de yer verilmiş, ancak *kızıl*'la kurulan yapıların anlamları verilmemiştir. *Kızıl yanaklı ol-*, *kızıl yanak kıl-* gibi yapılar *Kutadgu Bilig*'de *bahtiyar ol-*, *mutlu ol-* şeklinde anlamlandırılmıştır (Arat 1959: 954, 992, 2398, 2483, 4499). Bayraktar *kızıl*'la kurulmuş olan deyimleri şu şekilde sıralar:

kızıl bozul ol-: kızarıp bozarmak, renkten renge girmek; *kızılcanlı*: öfkeli, sinirli, atılgan, yorulmaz; *kızılık söz-*: güçlük çekmek; *kızılcanla-*: utanmak, sıkılmak; *kızıl kurt yel*: ilenç olarak kullanılan bir sözcük grubu; *kızılla-*: haksızlık etmek; *kızılan-/kızılık et-*: hırslanmak, öfkelenmek; *kızılık*: tembellik; arsızlık; *kızılağız*: çekinmeden açık saçık konuşan kimse; *kızılı çık-*: kötülüğü ortaya çıkarmak; *kızılını aşikare et-*: kötülüğünü ortaya koymak; *kızılbaş*: Şii mezhebinin bir kolundan olanlara verilen ad; *Kızılelma*: Yeryüzündeki bütün Türkleri birleştirip büyük bir imparatorluk kurmayı amaç olarak alan ülkü; *kızıl şaka*: çok ileri götürülen şaka (2005: 159-160).

Tatarcada *kızıl töl*: söze usta, dil hüneri olan kişiyi gösterir (İsenbet 1989: 424). Kazakçada *kızıl*'la kurulmuş deyimler ve anlamlarına bakacak olursak; *kızıl til*: dili çabuk, hatip, konuşması güzel olan kişi; *kızıl tildi*: söz ustası, iyi konuşmacı; *kızıl tilin bezev*: dili ile kandırmak, tatlı diliyle insanlara kendini sevdirmek (Bekçioğulları 2006: 190) anlamlarına geldiğini, bundan hareketle *kızıl til*'in Tatarca ve Kazakçada olumlu bir anlama sahip olduğunu görürüz. Yine Kazakçada *kızıl karın butı şıt*: eksik, noksan olan çocuklar için yapılan ders; *kızıl karın jas bala*: ergenlik çağına gelmemiş çocuk (Bekçioğulları 2006: 101) anlamlarıyla kullanıldığında *kızıl*'ın burada olumsuz bir anlamda kullanıldığını da görmekteyiz.

kara Terimi ve Türkçedeki Anlamları

kara teriminin *Türkçe Sözlük*'te *kara (II)* maddesinde: "en koyu renk, siyah" (2005: 1074) temel anlamıyla verilmiş ve bu kelimeden türemiş veya bu kelimeyle kurulmuş birleşik yapılar da sözlüğe alınmıştır. *kızıl*'a göre daha fazla kullanımı olduğunu gördüğümüz kelimenin mecaz anlamları da *kızıl*'a göre daha fazladır. *kara* ile kurulan deyimler arasında *gönü kara*: başkasının kötülüğünü isteyen TS 2005: 777), *gözü kara*: korkusuz (TS 2005: 797), *kara ağızlı*: iftira eden (TS 2005: 1074), *kara cahil*: çok cahil (TS 2005: 1075), *kara gün*: üzüntülü, sıkıntılı zaman (TS 2005: 1076), *kara haber*: ölüm ya da felâket haberi (TS 2005: 1076), *kara kaplı kitap*: tanık olarak alınan kitap (TS 2005: 1077), *kara kara düşünmek*: çok üzüntülü olmak (TS 2005: 1074), *kara liste*: zararlı diye saptanan ya da cezalandırılmaları düşünülen kimselerin listesi (TS 2005: 1079), *kara yüz*: utanç verici, yüz kızartıcı durum (TS 2005: 1083), *kara yüzlü*: suçlu, lekeli, günahkâr (TS 2005: 1083), *karalar bağlamak*: yas tutmak (TS

2005: 1074) gibi değişik anlamlardaki deyimler mevcuttur. Dikkat edilirse bu deyimlerde *kara* da pek çok mecaz anlam kazanmıştır. Tarihî adlandırmalarda *kara*'ya farklı anlamlandırmalar yüklenmiştir: *Kara Kalmuklar*'daki *kara*: gerçek (Pritsak 1954: 378); *Kara Kırgız*: gerçek Kırgız (Gabain 1968: 108); Karahan: Kuzeyin hükümdarı (Gabain 1968: 108-109), büyük han (Eraslan 1988: 270) anlamlarından yola çıkarak *kara*'nın tarihte *gerçek, büyük, kuzey, güç, kuvvet, erk* (Küçük 2010a: 185; Gömeç 2013: 97) gibi anlamları taşıdığını; bunun yanı sıra yazılı ilk belgelerimiz olan Orhon Yazıtlarından Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında *kara kamağ budun* ibaresinde *kara* sıfatının *alelâde, avam* anlamlarında kullanıldığını (Tekin 1988: 143), *Kutadgu Bilig*'de *kara baş* şeklindeki ibarede "alt tabaka, halk, avam" (Arat 1979: 222; Arat 1959: 157), *ayak takımı* (Arat 1959: 82), "kul, köle, hizmetçi" (Arat 1959: 157), *kötü* (Arat 1959: 105, Küçük 2010a: 186) anlamlarını da üstlenmiş olduğunu görürüz. Özbekçede Özbek Tilining İzahlı Luğatı'nda *kara*: 6. köçmä esk. Oqımgän, sävâdsız, ävâm: mecaz okumamış, eğitimsiz, avam (1981: 600) anlamıyla verilmiştir. Kazakçada *kara* ile ilgili bazı deyimlerin anlamları şöyle verilmiştir: *kara bası sav*: hayatta (Bekçioğulları 2006: 62), *kara bası*: tek başına (Bekçioğulları 2006: 106), *kara karın*: atın iç hastalığı; çoluk, çocuk (Bekçioğulları 2006: 100), *kara kaska kedey*: fakir, öksüz, muhtaç kişi (Bekçioğulları 2006: 101), *kara til*: keskin sözlü; söz ustası, çok iyi konuşan (Bekçioğulları 2006: 190). Burada *karanın* genellikle kötü anlamlı yapılar oluşturduğunu görmekteyiz. Daha çok büyüklük, yükseklik, başatlık, bedbahtlık (Dilaçar 1988: 15) içeren *kara* Türk kültüründe yas rengidir de. Oğuzlar ağ tonludurlar ve matem sırasında Oğuzlarda ağ ton çıkarılır ve *kara ton* giyilir (Küçük 2010a: 191). Yine Dede Korkut hikâyelerinde oğlu kızı olmayan *kara otağ*'a oturtulur. Burada *kara* bahtsızlığı temsil eder (İnan 1987: 173)

***Kutadgu Bilig*'de kızıl til ve kara baş kavramları**

Çalışmamıza konu olan *kızıl til* ve *kara baş* söz öbeklerinin Arat tarafından sırasıyla *kırmızı dil* (966) ve *kara baş* (966); *hizmetçi* (1618) şeklinde çevirisinin yapıldığını ve bu anlamların beyitlerde verilmek istenen anlam bütünlüğünü açıkça yansıtmadığını düşünmekteyiz. Çalışmamızda Önler 1996 ve 1999 ile Vardar 2011'den faydalandık. Araştırmamız bu yazılarda yer almayan veya tam açıklığa kavuşturulmamış konuları tamamlar mahiyette olacaktır. Aşağıda örnek olarak verilen beyitlerde geçen *kızıl* ve *kara* terimlerinin renk adı olmanın dışında başka anlamlarda kullanıldığı üzerinde durulmuştur. *kızıl* sözcüğü bu beyitlerde kötü bir anlam taşıırken, 992. beyitte *kızıl eng ur-* öbeğinde deyimleşerek Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılan çeviride *bahtiyar ol-* anlamıyla karşılanmış ve öbek anlamını olumlu olarak etkilemiştir. Fakat III. cildi olan İndeks'te bu anlamlara hiç yer verilmemiştir. Aşağıda bazı beyitler ve Reşit Rahmeti tarafından anlamlandırılışı verilmiş, *kızıl* ve *kara* sözcüklerinin anlamları üzerinde durulmuştur:

*Kızıl til kıılır kışğa yaşlıg sini
Esenlik tilese katiğ ba anı (964)*

(Kırmızı dil senin ömrünü kısaltır; selâmet dilerse onu sıkı tut.) (Arat 1959)

(Your tongue will cut your long life short—keep a tight rein on it if you wish to stay safe and sound.) (Dankoff 1983: 71)

Bu beyiti Vardar: kızıl dil senin ömrünü kısaltır; esenlik dilerse onu sıkı tut (2011: 593) şeklinde çevirmiş ve “yani sen ileri geri konuşursan, yaşın kısa olur ve çabuk ölürsün” diye açıklamada bulunmuştur. Burada ileri geri konuşan, keskin, sivri dilli olan bir kişinin dili yüzünden başının derde gireceği ve ölümle bile cezalandırılabileceği imâ edilmektedir. Yine Dankoff çevirisinde *kızıl til: your tongue: senin dilin* şeklinde çevrilmiştir.

*Kara baş yağısı kızıl til turur
Neçe baş yidi bu tağı ma yiyür (966).*

(Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir.) (Arat 1959)

Önler bu beyiti “Cahil başın düşmanı kızıl dildir, dil (o) nice baş yedi, hâlâ da yemektedir (yer).” (1996: 853; 1999: 126); Dankoff “The red tongue (kırmızı dil) is the black head's (kara başın) foe; Many a head has it devoured.” (1983: 71) şeklinde anlamıştır. Arat çevirisini olduğu gibi verem Vardar bu beyitte kızıl ile kırmızının birbirlerini karşıladığını da belirtmiştir (2011: 593).

Bu iki beyitte *kızıl*'ın anlamı Arat ve Dankoff çevirisinde *kırmızı* olarak verilmiştir. Oysa burada anlamın mecazi olarak “keskin, sivri, ileri geri, çok ve boş konuşan” olması beklenirdi. Bugün Türkiye Türkçesinde *sivri dilli* deyiminde geçen *sivri* ile *kızıl* aynı mecaz anlam için kullanılmıştır. Burada ayrıca *kara baş* derken “kara”nın anlamı da *kara* değil, “cahil, avam, alt tabakadan kimse” olmalıdır. Nitekim Zafer Önler'in çevirisinde *kara baş* “cahil baş” olarak verilmiştir (1996: 853; 1999: 126). Bugün Türkiye Türkçesinde *kara cahil* ikilemesi, *kara* sözcüğünün *cahil* ile yakın olan mecaz anlamından faydalanılarak kurulmuştur.

kızıl til ve *kara baş* deyim olarak kabul edilmediği için olsa gerek aşağıdaki beyit Önler'de yer almamıştır:

*kızıl til kara başka yavlağ yağı
Bu yavlağ yağığ bekle inçin salın (2692)*

“Kırmızı dil kara başın amansız düşmanıdır; bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa.” (Arat 1959)

(The red tongue is the black head's mortal foe; Guard your tongue and you'll live content.) (Dankoff 1983: 129)

Bu beyitte de anlam: “keskin, sivri, ileri geri konuşan dil cahil başın düşmanıdır; bu kötü düşmanı sıkı tut, huzur içinde yaşa” olmalıdır.

*kızıl til Kutadgu Bilig'*de bu üç beyitte geçmekte iken *kara baş* kavramı farklı beyitlerde de geçmektedir. Yukarıdaki beyitlerde *kara baş*'ın daima *cahil baş* anlamıyla kullanıldığını söyleyebiliriz. *Kutadgu Bilig* üzerinde yapılan çalışmalarda yukarıda verdiğimiz bilgilerin dışında açıklayıcı ve doyurucu bilgilere rastlayamadık. Bu sebeple Türkçenin yazılı belgelerinden bazılarını da tarama yoluna gittik ve *Kutadgu Bilig'*de 966. beyitteki anlama uygun bir başka söylemi Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmış Süheyl ü Nevbahar'da bulduk. Bu beyit şöyledir ve aşağıda anlamı da verilmiştir:

Ve ger ni kızıl dil niçe kara baş

Kuruttı vü gözlerden akıttı yaş (SN 3665)

(Nice yalancı dil pek çok cahil, akılsız başı kuruttu ve gözlerden yaş akıttı.)

Bu anlamlandırma eserin sözlük kısmında verilen sözcük anlamlarından yola çıkılarak yapılmıştır. Sözlük kısmında *kızıl dil*: yalan söyleyen, ara bozucu (Dilçin 1991: 622); *kara baş*: akılsız baş (Dilçin 1991: 618) olarak verilmiştir. Buradan hareketle beyit "keskin, sivri dil nice cahil başı "kuruttu ve gözlerden yaş akıttı" şeklinde de anlamlandırılabilir. Bu beyit *kızıl til*'e kırmızı yerine "keskin, sivri, yalan söyleyen" ve "boş konuşan" vb. anlamlar yüklememize imkân tanımaktadır. Durum böyle olunca *kızıl til*'in de deyim olarak alınması gerekir. *kara baş* burada da *akılsız*, *cahil* anlamıyla kullanılmıştır.

Bunların dışında *Kutadgu Bilig'*de *kara baş* için hizmetçi, hizmetkâr anlamının verildiği beyitler de mevcuttur:

bu boğ sın yorıǵlı kara baş ǵalın

Kişi tip inanǵu kişi yok bilin (1618)

(Bu insan kılığında dolaşan hizmetkâr takımı kalabalıktır; fakat bil ki içlerinde insan diye güvenilecek kimse yoktur.) (Arat 1959)

ǵalın boğ ǵara baş yorıǵlı telim

Telimde tilese tusuǵlısı yok (1622)

"Hizmetkâr kılığında dolaşan kalabalık çok; bu kalabalık arasında, istediğim zaman bir faydalısı bulunmaz." (Arat 1959)

Burada yapı *kara baş yorıǵlı* şeklinde kalıp olarak alınmış ve anlam "hizmetkar kılığında, hizmetkâr kılıklı" şeklinde verilmiştir, buradaki *yorıǵlı* sözcüğü de *gibi*, *benzer*, *kılıklı* anlamında edat gibi kullanılmıştır; fakat bu sözcüğü Dizin'de madde başı olarak bu anlamıyla bulamıyoruz.

Buradaki *kara baş* tamlaması zamanla birleşerek önce *karabaş*, ses değişikliğine uğrayarak "karavaş olmuş ve cariye, hizmetçi" anlamıyla Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmıştır (Dilçin 1991: 619).

kara baş gibi *kara 'am budun* öbeği de "halk, avam" anlamlarında kullanılmıştır. Burada da dikkati çeken husus, bu sözcüklerin yakın anlamlı olmaları

ve birlikte kullanılmaları sonucunda ikileme oluşturmalarıdır (bk. 4320, 4321. Beyitler).

Bunların dışında tek başına *kara* sözcüğünün halk, avam'ı karşıladığı beyitler de mevcuttur. Burada bunlar tek tek verilmeyecektir, çünkü çeviride bu anlamlar korunmuştur.

Sonuç

Kutadgu Bilig Türk edebiyatının, Türk dilinin ve Türk siyasi hayatının başvuru kaynaklarından olan ve ilk İslâmî eser olması bakımından da önemini koruyan bir eserdir. Bugüne kadar üzerinde yerli ve yabancı pek çok bilim adamı tarafından çalışılmış; bu çalışmalar arasında Reşit Rahmeti Arat'ın üç ciltlik çalışması en mükemmel çalışma olarak addedilmiştir. Bu konuda bizim de şüphemiz yoktur, yalnız en mükemmel dediğimiz çalışmalarda bile bazı eksiklikler, kusurlar olabilir veya eser farklı kişilerce farklı şekillerde yorumlanabilir ki; *Kutadgu Bilig* de konusu itibarıyla buna müsaittir. Biz bu çalışmayla eserde geçen *kızıl til* ve *kara baş* ifadelerini inceleyerek yeni yorumlar getirmeye çalıştık. Bunu yaparken de renklerin Türk kültüründeki yeri ve önemini araştıran eserlere de başvurarak, bu renklerin Türkçede karşıladıkları anlamları tespit ettik. Ayrıca Türk lehçelerinde bu deyimlerin varlığını da araştırdık. Tatarcada *kızıl tél: söze usta, dil hüneri olan kişi* (İsenbet 1989: 424); Kazakçada *kızıl til: dili çabuk, hatip, konuşması güzel olan kişi; kızıl tildi: söz ustası, iyi konuşmacı; kızıl tilin bezev: dili ile kandırmak, tatlı diliyle insanlara kendini sevdirmek* (Bekçioğulları 2006: 190) şekillerinde olumlu anlamlarda geçtiğini gördük. Ayrıca *kızıl dille* ilgili atasözlerine de rastladık: *Öner aldı kızıl til. Sanatların en önde geleni, kızıl dil(dir)* (Atmaca 2013: 34). Burada da *kızıl dilin* söz ustalığı anlamında olumlu olarak kullanıldığını fark ettik. Azeri Türkçesinde *gızıl dil* gibi bir birleşik yapıya rastlayamadık. Günümüz Türkçesinde bu yapının kullanılmadığını, yerine sivri dilli deyiminin geçtiğini söyleyebiliriz. Türkmen Türkçesinde de *gızıl dil* yapısına rastlamadık, fakat *gyzyl menjiz solmak* — “rengi solmak sararmak, horlanmak” *gyzyl enjek* “sakalı çıkmadık, cahil, yiğit, tecrübesiz” gibi anlamlarda kullanılan *gızıl menjiz* (KB’de *kızıl menjiz*) ve *gızıl enjek* (KB’de *kızıl enj: yanak*) şekillerine rastladık (1976). Bu örneklerde Türkmencedeki *gızıl*’ın *Kutadgu Bilig*’dekinin aksine daha ziyade olumsuz anlamlı yapılar kurduğunu söyleyebiliriz. Çetinkaya’nın çalışmasında, deyim olarak değerlendirilmediği için olsa gerek, ne *kızıl til* ne de *kara baş* ibaresine rastlayabildik.

Sonuç olarak yukarıda belirtilen beyitlerde geçen *kızıl til*’in *keskin, sivri, ileri geri, boş konuşan ve yalancı dil; kara baş*’ın *cahil, akılsız baş* olarak anımsatılması ve birer deyim olarak kabul edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- Arat, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig. C. I Metin*. Ankara: TDK.
- Arat, Reşit Rahmeti (1959a). *Kutadgu Bilig. C. II Tercüme*. Ankara: TTK.
- Arat, Reşit Rahmeti (1979b). *Kutadgu Bilig. C. III, İndeks*, Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Ankara: TKAE Yayınları.
- Atmaca, Emine (2013). “Kazak Türkçesinde Makal-Meteller ve “Dil” Organ Adıyla Kurulmuş Makallar” *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 2/1: 20-48.
- Bayraktar, Nesrin (2005). “Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl”. *International Journal of Central Asian Studies (Mustafa Canpolat Armağanı)* 10/1: 145-165.
- Bekçioğulları, Fahri (2006). *Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. Sosyal Bilimler Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kahramanmaraş (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Çetinkaya, Bayram (2001). *Kutadgu Bilig’de Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Afyon
- Dankoff, Robert (1983). *Yusuf Khass Hajib, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*, translated, with an introduction and notes. University of Chicago Press.
- Dilâçar, Agop (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, Cem (1991). *Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: TDK.
- Eraslan, Kemal (1988). “Oğuz-name’de Geçen Bazı İsimler Hakkında”, *İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 28/28: 263-274.
- Ergun, Pervin (2010). “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”, *Milli Folklor* 87: 113-121
- Gabain, Annemarie von (1968). “Renklerin Sembolik Anlamları”, Çev. Semih Tezcan, *DTCF Türkoloji* 3/1: 107-113.
- İnan, Abdulkadir (1987). *Makaleler ve İncelemeler. C. 1*. Ankara: TDK.
- İsenbet, Neki (1989). *Tatar Têlênêñ Frazelögik Sülzêgê*, İki Tomda, I. Tom A-K, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- Kırımhan, Nazan (2001). “Türk Kültüründe Yedi Rengin Anlamı”. *Türk Dünyasında Nevruz Uluslar Arası Dördüncü Bilgi Şöleni Bildirileri*. Haz. Şebnem Ercebeci. Ankara. AKM Yay. 107-111.
- Küçük, Salim (2010a). “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”. *bilig* 54: 185-210.
- _____, (2010b). “Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları”, *Turkish Studies* 5/1: 556-577.

- Önler, Zafer (1996). "Kutadgu Bilig'de Organ Adlarıyla Yapılan Deyimler", *III. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, 23-29 Eylül 1996. Ankara: TDK. 841-862.
- _____ (1999). "Kutadgu Bilig'de Yer Alan Deyimler". *Türk Dilleri Araştırmaları* 9. Simurg: İstanbul. 119-186
- Özbek Tilining İzâhlı Luğâti I-II (1981), Moskva: Özbekistân SSR Fânlâr Akademiyası.
- Pritsak, Omelyan (1954). "Orientierung und Forbsymbolik: zu den Farbenzeichnungen in den Altaischen Volkernamen" *Saeculum V*, 376-383
- Tekin, Talat (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. 10. Baskı, Ankara: TDK.
- Vardar, Kadriye Figen (2011). "Kutadgu Bilig'de Yer Alan Renk Kavramları", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıp ve Eseri Kutadgu Bilig Bil-dirileri*, 26-27 Ekim 2009, Ankara: TDK.